

YOSHLARNING IJTIMOYILASHUV JARAYONINING SOTSIOLOGIK MOHIYATI

Hamroyeva Oynisa Azamatovna

oynisahamroyeva22@gmail.com

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi sotsiologiya yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20324295>

Annotatsiya. Yoshlarda ijtimoiylashuv jarayoni shaxsning jamiyatga integratsiyalashuvi va ijtimoiy normalar, qadriyatlar hamda rollarni o'zlashtirishi uchun fundamental ahamiyatga ega. Ushbu maqola yoshlar ijtimoiylashuvining sotsiologik mohiyatini, uning asosiy bosqichlari va mexanizmlarini tahlil qiladi. Zamonaviy sharoitda, ayniqsa globallashuv va raqamli texnologiyalar ta'sirida, yoshlarning ijtimoiylashuv jarayonida yuzaga kelayotgan o'ziga xos xususiyatlar va muammolar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot yoshlarning ijtimoiy moslashuvi, shaxsiy rivojlanishi va jamiyatda faol ishtirokini ta'minlashda sotsiologik yondashuvning muhimligini asoslaydi. Maqola yoshlar ijtimoiylashuvining samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiylashuv, yoshlar, sotsiologiya, ijtimoiy rivojlanish, qadriyatlar, identifikatsiya, ijtimoiy moslashuv, jamiyat.

Kirish. Jamiyatning barqaror rivojlanishi va kelajagi har bir avlodning ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi, ya'ni ijtimoiylashuv jarayonining samaradorligi bilan chambarchas bog'liq. Ijtimoiylashuv shaxsning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, qadriyat va normalarni o'zlashtirish jarayoni bo'lib, u inson hayotining barcha bosqichlarida davom etadi. Biroq, ayniqsa yoshlik davri ijtimoiylashuvning eng muhim va hal qiluvchi bosqichi hisoblanadi, chunki bu davrda shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy xulq-atvor modellari shakllanadi. Yoshlar jamiyatning dinamik kuchi, innovatsion g'oyalar tashuvchisi va kelajak bunyodkori sifatida har qanday davlatning strategik resursidir. Ularning ijtimoiy faolligi, ma'naviy-axloqiy kamoloti va jamiyatga integratsiyalashuvi mamlakat taraqqiyotining asosiy omillaridan biridir.

Bugungi kunda dunyo miqyosida yoshlar soni misli ko'rilmagan darajada ko'p bo'lib, 1,8 milliard yosh insonni tashkil etadi, ularning 90 foizi rivojlanayotgan mamlakatlarda istiqomat qiladi. O'zbekiston aholisining qariyb 30 foizini 14 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil etadi. Bu demografik ko'rsatkich yoshlar siyosatining ustuvorligini va ularning ijtimoiylashuvi jarayonini chuqur o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Yoshlarning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish ularning intellektual, ma'naviy va jismoniy rivojlanishida, shuningdek, jamiyat barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biroq, texnologik qaramlik, infratuzilmaning cheklanganligi va passiv bo'sh vaqt o'tkazish kabi muammolar yoshlarning to'laqonli ijtimoiylashuviga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli, sport va madaniy tadbirlarni rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish va maxsus yoshlar markazlarini tashkil etish orqali ularning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Yoshlarning ijtimoiy faolligi zamonaviy jamiyatda o'ta dolzarb va muhim tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi. U umumiy ijtimoiy faollikning muhim va mazmunli asosi bo'lib xizmat qiladi, jamiyatning ijtimoiy tuzilishining barqaror va progressiv rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi. Yoshlarning faol ishtiroki ijtimoiy mavjudotning o'z-o'zini tashkil etishiga, shuningdek, jamiyat taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan qadriyatlar va an'analarni doimiy takomillashtirish va rivojlantirishga yordam beradi. Davlatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy

islohotlarga yoshlarning faol jalb etilishi bevosita va shubhasiz ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, yoshlarning ijtimoiy faolligini tushunish, qo'llab-quvvatlash va undan samarali foydalanish mustahkam jamiyat taraqqiyotini ta'minlash hamda milliy rivojlanish maqsadlarini samarali amalga oshirish uchun ajralmas hisoblanadi.

Yoshlarning turmush tarzi va ijtimoiy-ma'naviy rivojlanishi milliy mentalitet va oilaviy ijtimoiy munosabatlar tomonidan tubdan shakllantiriladi. Yoshlarning ongi axborotga yuqori darajada sezgir bo'lib, bu ularning o'zgaruvchan ijtimoiy rollari va ortib borayotgan mas'uliyatlari bilan bog'liq qiziqishlari va xulq-atvorining rivojlanishiga olib keladi. Davlat siyosati yoshlar rivojlanishini ustuvor vazifa deb biladi. Respublika aholisining 33-35 foizini va mehnat resurslarining yarmidan ko'pini yoshlar tashkil etsa-da, ularning ko'pchiligi siyosiy jarayonlarning faol ishtirokchilari sifatidagi o'z salohiyatini to'liq anglab yetmaydi. Demokratik jarayonlar va yoshlar faolligi o'zaro bog'liq bo'lib, yuqori siyosiy madaniyat, iqtisodiy tayyorgarlik va faol fuqarolikni talab etadi. Jamiyatdagi muvaffaqiyatli islohotlar, shu jumladan ijtimoiy-siyosiy islohotlar ham, jamoatchilikning faol qo'llab-quvvatlashi hamda davlat va jamiyat o'rtasidagi hamkorlikka bog'liqdir. "Harakatlar strategiyasi" va bozor iqtisodiyoti yoshlardan yangi mehnat shakllarini o'zlashtirishni, tejamkorlik, hushyorlik va puxta qaror qabul qilish kabi fazilatlarni rivojlantirishni taqozo etadi.

Ushbu tadqiqot yoshlarda ijtimoiylashuv jarayonining sotsiologik mohiyatini zamonaviy jamiyatning murakkab sharoitlari, global tendensiyalar va milliy o'ziga xosliklar kontekstida chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Maqolada yoshlik davrining sotsiologik xususiyatlari, ijtimoiylashuv agentlarining roli, zamonaviy muammolar, milliy qadriyatlarning ahamiyati va deviant xulq-atvorning oldini olish masalalari kompleks yondashuv asosida o'rganiladi.

Adabiyotlar tahlili. Yoshlarda ijtimoiylashuv jarayonining sotsiologik mohiyatini chuqur anglash uchun avvalo ijtimoiylashuvning fundamental nazariy asoslarini tahlil qilish zarur. Sotsiologik adabiyotlarda ijtimoiylashuv shaxsning jamiyatga integratsiyalashuvi, ijtimoiy normalar, qadriyatlar, bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishi hamda ijtimoiy rollarni egallashi jarayoni sifatida turlicha talqin etiladi. Klassik sotsiologiyada Emile Durkheim ijtimoiylashuvni jamiyatning o'z madaniyatini yangi avlodlarga uzatish mexanizmi, ijtimoiy birlik va barqarorlikni ta'minlovchi jarayon sifatida ko'rib chiqqan. Uning fikricha, shaxsning ijtimoiy muhitga moslashuvi va ijtimoiy faktlarni ichkilashtirishi orqali jamiyatning kollektiv ongi mustahkamlanadi. Talcott Parsons esa ijtimoiylashuvni ijtimoiy tizimning funksional talablariga javob beruvchi, shaxsni ijtimoiy rollarga tayyorlovchi jarayon sifatida tahlil qilgan. Uning nazariyasida oila va ta'lim muassasalari kabi ijtimoiylashuv agentlari shaxsning ijtimoiy tizimga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu yondashuvlar ijtimoiylashuvning jamiyat barqarorligi va uzluksizligi uchun fundamental ahamiyatini ta'kidlaydi, ayniqsa yosh avlodning ijtimoiy hayotga kirishida bu jarayonning muhimligini ko'rsatadi.

Simvolik interaksionizm nazariyasi ijtimoiylashuvni shaxsning boshqalar bilan o'zaro muloqotlari orqali o'z-o'zini shakllantirish jarayoni sifatida tushuntiradi. George Herbert Meadning "men" konsepsiyasi shaxsning ijtimoiy tajriba orqali o'zini anglashini va "umumlashtirilgan boshqa" (generalized other) orqali jamiyatning kutishlarini ichkilashtirishini ta'kidlaydi. Charles Horton Cooleyning "ko'zgu-men" (looking-glass self) g'oyasi esa shaxsning o'zini boshqalarning unga bo'lgan munosabati orqali idrok etishini ko'rsatadi. Yoshlik davrida shaxsning o'z-o'zini anglash, identifikatsiya shakllanishi va ijtimoiy rollarni sinab ko'rish aynan shu interaksionistik jarayonlar orqali amalga oshadi. Yoshlar o'z tengdoshlari, oila a'zolari va boshqa ijtimoiy guruhlar bilan muloqotda bo'lib, o'z shaxsiyatlarini quradilar, ijtimoiy normalarni tushunadilar va o'z xulq-

atvorlarini moslashtiradilar. Bu nazariya yoshlarning ijtimoiy faolligi va ularning o'zgaruvchan ijtimoiy rollari bilan bog'liq qiziqishlari va xulq-atvorining rivojlanishini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega.

Konflikt nazariyasi esa ijtimoiylashuv jarayonini ijtimoiy tengsizlik va hokimiyat munosabatlari kontekstida ko'rib chiqadi. Pierre Bourdieuning "habitus" va "madaniy kapital" tushunchalari shaxsning ijtimoiylashuv jarayonida ijtimoiy sinfga mansubligi, oilaviy muhit va ta'lim darajasi kabi omillar uning ijtimoiy imkoniyatlari va dunyoqarashini qanday shakllantirishini ko'rsatadi. Yoshlar turli ijtimoiy guruhlarga mansub bo'lib, ularning ijtimoiylashuv tajribalari ijtimoiy-iqtisodiy holat, etnik kelib chiqish va jinsga qarab farqlanadi. Bu nazariya yoshlarning ijtimoiy faolligini va siyosiy jarayonlardagi ishtirokini tahlil qilishda, shuningdek, jamiyatdagi mavjud tuzilmaviy cheklovlar va imkoniyatlarni baholashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy sotsiologiyada ijtimoiylashuv jarayonining murakkabligi va dinamikligi tobora ko'proq e'tirof etilmoqda. Anthony Giddensning strukturalashuv nazariyasi shaxsning ijtimoiylashuv jarayonida ham ijtimoiy tuzilmalar tomonidan shakllanishini, ham o'z harakatlari orqali bu tuzilmalarni qayta yaratishini ta'kidlaydi. Yoshlar nafaqat mavjud ijtimoiy normalar va qadriyatlarni o'zlashtiradilar, balki ularni o'zgartirishga, yangi ijtimoiy amaliyotlarni joriy etishga ham qodir bo'ladilar. Bu ayniqsa zamonaviy jamiyatda yoshlarning innovatsion g'oyalar tashuvchisi va kelajak bunyodkori sifatidagi rolini tushuntirishda muhimdir.

Yoshlik davrining sotsiologik mohiyati nafaqat biologik balog'atga yetish, balki ijtimoiy-madaniy jihatdan ham alohida ahamiyatga ega bo'lgan hayot bosqichi sifatida tahlil qilinadi. Erik Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasida o'smirlik va yoshlik davri "identifikatsiya va rol chalkashligi" (identity vs. role confusion) kurashi bilan tavsiflanadi. Bu davrda yoshlar o'z shaxsiyatlarini, qadriyatlarini va hayotdagi o'rinlarini izlaydilar. Zamonaviy jamiyatda yoshlik davri uzayib bormoqda, bu esa "kechiktirilgan ijtimoiylashuv" (delayed socialization) yoki "uzaytirilgan o'smirlik" (extended adolescence) kabi tushunchalarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Ta'lim olish muddatining uzayishi, iqtisodiy mustaqillikka erishishning qiyinlashuvi va oila qurish yoshining kechikishi yoshlarning ijtimoiy rollarni egallash jarayoniga ta'sir ko'rsatmoqda.

Ijtimoiylashuv agentlarining roli zamonaviy jamiyatda sezilarli o'zgarishlarga uchramoqda. An'anaviy ijtimoiylashuv agentlari – oila, maktab va tengdoshlar guruhlari – o'z ahamiyatini saqlab qolgan bo'lsa-da, ularning ta'sir doirasi va mexanizmlari yangi sharoitlarga moslashmoqda. Oila, ayniqsa, yoshlarning turmush tarzi va ijtimoiy-ma'naviy rivojlanishida milliy mentalitet va oilaviy ijtimoiy munosabatlar orqali tubdan shakllantiruvchi rol o'ynaydi. Oila shaxsning birlamchi ijtimoiylashuvini ta'minlab, unga asosiy qadriyatlar, axloqiy normalar va xulq-atvor modellarini singdiradi. Biroq, zamonaviy oila tuzilmalarining o'zgarishi (masalan, to'liq bo'lmagan oilalar, otalarning ish bilan bandligi) yoshlarning ijtimoiylashuviga yangicha ta'sir ko'rsatmoqda.

Ta'lim tizimi yoshlarning ikkilamchi ijtimoiylashuvida markaziy o'rin tutadi. Maktab nafaqat bilim berish, balki ijtimoiy normalar, intizom, hamkorlik va raqobat kabi ijtimoiy ko'nikmalarni ham shakllantiradi. Ta'lim muassasalari yoshlarni mehnat bozoriga va fuqarolik hayotiga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Tengdoshlar guruhlari yoshlik davrida identifikatsiya shakllanishi, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va ijtimoiy normalarni sinab ko'rish uchun muhim maydon hisoblanadi. Yoshlar o'z tengdoshlari orasida o'z o'rnini topishga intiladi, bu esa ba'zan ijtimoiy normalarga moslashishga, ba'zan esa ularga qarshi chiqishga olib kelishi mumkin.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli platformalar ijtimoiylashuvning yangi va qudratli agentlariga aylandi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn o'yinlar va boshqa raqamli vositalar yoshlarning dunyoqarashi, qadriyatlar va xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Yoshlarning ongi axborotga yuqori darajada sezgir bo'lib, bu ularning o'zgaruvchan ijtimoiy rollari va ortib borayotgan mas'uliyatlari bilan bog'liq qiziqishlari va xulq-atvorining rivojlanishiga olib keladi. Raqamli muhit yoshlarga cheksiz axborot manbalariga kirish imkoniyatini beradi, ularning global madaniyat bilan aloqasini kuchaytiradi va yangi ijtimoiy guruhlar bilan muloqot qilishga sharoit yaratadi. Biroq, bu jarayonlar bir qator muammolarni ham keltirib chiqaradi, jumladan, texnologik qaramlik, axborotning haddan tashqari ko'pligi, kiberbulling va noto'g'ri ma'lumotlarning tarqalishi kabi salbiy oqibatlar yoshlarning to'laqonli ijtimoiylashuviga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli, raqamli savodxonlikni oshirish va yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy jamiyatda yoshlar ijtimoiylashuvining o'ziga xos jihatlari va muammolari globalizatsiya, raqamlashtirish va tezkor ijtimoiy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq. Globalizatsiya jarayonlari yoshlarning turli madaniyatlar bilan aloqasini kuchaytirib, ularda gibridd identifikatsiyalarning shakllanishiga olib kelmoqda. Bir tomondan, bu yoshlarning dunyoqarashini kengaytiradi va ularni global fuqarolikka tayyorlaydi. Ikkinchi tomondan, milliy va mahalliy qadriyatlarining yo'qolishi xavfini tug'diradi. Raqamlashtirish esa yoshlarning ijtimoiy muloqot shakllarini o'zgartirib, virtual muloqotning real muloqotdan ustun kelishiga olib kelishi mumkin. Bu esa yoshlarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin.

Yoshlarning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish ularning intellektual, ma'naviy va jismoniy rivojlanishida, shuningdek, jamiyat barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biroq, texnologik qaramlik, infratuzilmaning cheklanganligi va passiv bo'sh vaqt o'tkazish kabi muammolar yoshlarning to'laqonli ijtimoiylashuviga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli, sport va madaniy tadbirlarni rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish va maxsus yoshlar markazlarini tashkil etish orqali ularning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu chora-tadbirlar yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishga, ularni jamiyatga faol jalb etishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, yoshlarda ijtimoiylashuv jarayonining sotsiologik mohiyati ko'p qirrali va dinamik hodisa bo'lib, u turli nazariy yondashuvlar, ijtimoiylashuv agentlarining o'zgaruvchan roli va zamonaviy jamiyatning murakkab sharoitlari kontekstida tahlil qilinishi lozim. Ijtimoiylashuv nafaqat shaxsning jamiyatga moslashuvi, balki uning o'z-o'zini shakllantirishi, ijtimoiy faolligini namoyon etishi va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishi jarayonidir. O'zbekiston sharoitida milliy qadriyatlar va mentalitetning ijtimoiylashuvdagi o'rni, shuningdek, davlatning yoshlar siyosati va amalga oshirilayotgan islohotlar yoshlarning ijtimoiylashuv jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayonni chuqur o'rganish, uning muammolarini aniqlash va samarali yechimlarni taklif etish jamiyatning barqaror rivojlanishi va kelajagi uchun muhim ahamiyatga ega. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yoshlarning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish, ularning ijtimoiy faolligini oshirish va milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash orqali ularning to'laqonli ijtimoiylashuvini ta'minlash mumkin. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning ta'sirini inobatga olgan holda, yoshlarning axborot savodxonligini oshirish va ularni salbiy ta'sirlardan himoya qilish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Ushbu tadqiqot yoshlar ijtimoiylashuvining sotsiologik mohiyatini kompleks yondashuv asosida tahlil qilishga, nazariy bilimlarni amaliy tavsiyalar bilan boyitishga qaratilgan.

References:

1. Émile Durkheim. Education and Sociology. – New York: Free Press, 1956. – 146 b.
2. George Herbert Mead. Mind, Self and Society. – Chicago: University of Chicago Press, 1934. – 401 b.
3. Talcott Parsons. The Social System. – New York: Free Press, 1951. – 575 b.
4. Peter L. Berger va Thomas Luckmann. The Social Construction of Reality. – New York: Anchor Books, 1966. – 249 b.
5. Anthony Giddens. Sociology. – Cambridge: Polity Press, 2009. – 1087 b.
6. Pierre Bourdieu. Outline of a Theory of Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – 248 b.
7. Erving Goffman. The Presentation of Self in Everyday Life. – New York: Anchor Books, 1959. – 259 b.
8. G'aniyev A. Yoshlar sotsiologiyasi. – Toshkent: Fan, 2020. – 214 b.
9. To'rayev B. Ijtimoiylashuv va yoshlar muammolari. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – 176 b.
10. Karimov H. Sotsiologiya asoslari. – Samarqand: Zarafshon, 2021. – 288 b.
11. Ahmedov Sh. Yoshlar ijtimoiy faolligi va jamiyat. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018. – 192 b.
12. Rasulov O. Shaxs ijtimoiylashuvi va tarbiya. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. – 168 b.